

Kas eestlased jäävad püsima?

Ene-Margit Tiit (RiTo 9), Tartu Ülikooli emeriitprofessor

Aktiivse perepoliitika tõhususe mõõdupuu pole üksnes laste suurem sündimus, vaid kõigi Eesti elanike elu muutmine meeldivaks, turvaliseks ja sisukaks.

Miks eesti rahva arv kahaneb? Kas tõesti eestlased surevad välja? See mõte vaevab meid nagu haige laps kodus, kellele abi anda ei suuda, kuid kelle pärast mure pidevalt alateadvuses pakitseb ning aeg-ajalt end teravalt ja valusalt tunda annab.

Häiresignaale tuleb juba enam kui tosinajagu aastaid. Igal aastal raporteerib statistikaamet rahvaarvu kahanemisest, sest surmade arv ületab sünde mitme tuhande võrra.

Mitmesugused sündimuskordajad näitavad, et sündide arv ei ulatu praegu kolmveerandinigi rahvastiku taastootmiseks vajalikust. Ameerika Ühendriikide ja Luksemburgi teoreetikud pakuvad Eesti rahvaarvu kahanemist poolsajandi jooksul kolmandiku või poole peale. Neile, kellele arvud midagi ei ütle, teevad poliitikud ja meedia asja puust ja punaselt selgeks: meenutagem professor Rein Taagepera kirjutisi, kus ta kõneleb eesti rahva keetmisest, kulleste vähesusest ja toob kujuka näite WC-potist, kust eesti rahvas peagi paratamatult alla läheb.

Konstruktiivsena näib mõtteviis: kui midagi on pahasti, tuleb kõigepealt süüdlane leida ja seejärel ta käsile võtta – tehku asi korda! Madala või ka negatiivse iibe “süüdlasi” otsitakse Eestis pikka aega. Juba kahe maailmasõja vahel räägiti sellest, ikka vaheldumisi muretsedes ja süüdistades. Huvitaval kombel on möödunud aastakümnetest hoolimata suur osa järeltusigi sarnased.

Oletatavaid süüdlasi otsides

Esimesed süüdistavad pilgud suunatakse loomulikult naiste poole. Nii ajakirjandus kui ka poliitikud vibutavad sõrme sünnitamiseas naistele: miks te ometi ei sünnita? Teie olete need, kelle kätes (või täpsemini üsas) peitub eestlaste püsijäämine. Uurijaile esitatakse tõsimeelne küsimus: mida teha, et stimuleerida (sundida) naisi rohkem sünnitama? Ning leitakse seletusi, mis naistel viga on, et nad rohkem sünnitada ei taha. Täpselt samuti kui kolmveerand sajandit tagasi oletatakse, et naised on liiga haritud ning soovivad laste kasvatamise asemel karjääri teha. Paljude maade kogemus kinnitab, et mida kõrgem on naise haridustase ja ühiskondlik positsioon, seda vähem on tal (keskmiselt) lapsi.

Naisi süüdistatakse veel ühes patus – raseduse katkestamises. Viimase viiekümne aasta jooksul on madalat sündimust korduvalt seostatud liiga kergekäeliselt tehtud abortidega. Tänapäevalgi leidub (mees)poliitikuid, kes usuvad siiralt, et aborti keelamine või range piiramine võiks sündimust suurendada.

Oma osa vastutusekoormast saavad ka mehed. Mitmesugustel, tõsi küll, peamiselt naiste korraldatud foorumitel ja nõupidamistel kinnitatakse, et praegusaja eesti mehed ei ole usaldusväärsed, jätavad maha oma pere, lähevad uute (nooremate, ilusamate) naiste juurde.

Teine etteheide meestele on, et nad ei suuda tänapäeva ühiskonnas perekonnapea rolliga toime tulla ega jaksu oma perele soovitatavat – naabritest mitte halvemat! – elujärge kindlustada. Väga levinud etteheide on ka see, et mehed ei abista küllaldaselt naisi kodutöodes ja laste kasvatamisel.

Üht vähese laste arvu põhjust nähakse nõrkades ja ebakindlates peresuhetes. Tõepoolest, traditsioonilise käitumismalli kohaselt kõigepealt abiellutakse, seejärel asutakse koos elama ja soetatakse lapsed. Aga kui abiellumus on vähenenud, kust need lapsedki siis tulla saavad? On neid, kes arvavad, et abieluta kooselu pole ikka päris õige, küllap seepärast lastestki hoidutakse. Sama järelduseni viib ka suur lahutuste arv – kui pered koos ei püsi, siis ei soetata ka lapsi. Sellega on seotud tänapäeva noorte lodevate elukommete taunimine.

On arvatud ka seda, et religiooni kõrgema väärtustamisega võiks kaasneda suurem abielude stabiilsus ja abortidest hoidumine. Siingi pole midagi uut, juba kaheksakümne aasta eest peeti üheks madala sündimuse põhjuseks Eestis “kombluse langust”.

Kõige levinum on arvamus, et elu Eestimaal on lihtsalt nii vaene, et inimestel ei jätku laste kasvatamiseks raha. Seda enam, et elu läheb järjest kallimaks. Ka see oletatav põhjus on pikalt püsinud – sama meelt oli rahvastikuteadlane Mats Nõges juba 80 aasta eest. Nüüdisaega võrreldakse tihti Nõukogude ajaga, kinnitades, et siis oli kõigi elu lahedam ja jõukam (mida küll statistika ei kinnita), ning meenutatakse, et siis sündis rohkem lapsi (mida statistika tõepoolest kinnitab).

Euroopa ammune probleem

Võluvitsa, mis paneks naisi – sealjuures soovitatavalt intelligentseid ja töökaid naisi, kes suudavad oma lapsed kasvatada edukaiks ja hinnatud ühiskonnaliikmeiks – sünnitama, on Euroopas otsitud aastakümneid. Kahe maailmasõja vahelisel perioodil märgati, et rahvaarvu kasv on mõnes Euroopa riigis hakanud pidurduma ning mõnel aastal kogunisti kahaneb. Niisuguste maade hulgas oli noor Eesti Vabariik, kuid sama murega olid kimpus suurelki, näiteks Prantsusmaa, ka Rootsi. Juba siis sai selgeks, et kui ühiskond on huvitatud lastest, s.t enese jätkusuutlikkusest, tuleb järjepidevalt tõhustada perepoliitikat.

Esimesed perepoliitilised sammud tegi ka Eesti Vabariik. Riik hakkas hoolt kandma vallaslaste eest – loodi ema ja lapse kodud, et pakkuda tuge muret või puudust kannatavatele väikelaste emadele –, riigi toel ehitati maju paljulapselistele peredele, kavandati ka lastega riigiteenijate perede toetamist. Kõike kavandatut ei jõutud täide viia, sest iseseisev Eesti riik lakkas olemast.

Väärrib tähelepanu, et riikides, kus perepoliitilisi meetmeid hakati rakendama varakult ning neid kasutatakse süsteemselt ja järjepidevalt, on rahvastiku taastootmine suhteliselt hea. Varasest perepoliitika alustamisest hoolimata ei kuulu nende riikide hulka Eesti, sest okupatsioonivõim ei lubanud tal oma poliitikat jätkuvalt arendada.

Tänapäeval on kogu Euroopas, eriti nn siirderiikides, kuhu kuulub ka Eesti, samuti varem demograafilises mõttes üsna muretus Lõuna-Euroopas, sündimus taastetasemest märksa

madalam ning küsimus põletavalt päevakorral. Enamikus Euroopa riikides väljendub sündimuse langus eeskätt rahvastiku vananemises, mida võimendab oodatava eluea pikenemine. See aga tähendab üha suuremaid probleeme niihästi hüvede tootmisel kui ka abivajavate ühiskonnaliikmete materiaalsel kindlustamisel (pensionisüsteemi toimimine) ning neile vajaliku hooldusteenuse pakkumisel. Ohus on heaoluühiskonna jätkusuutlikkus. Riikides, kus rahvastiku vanuseline struktuur on ebasoodsam, järeldeb sündimuse langusest negatiivne loomulik iive – surmade arv hakkab sündide arvu ületama, rahva arvukus kahaneb. Niisugune olukord on nn vanas Euroopas näiteks Saksamaal ning pooltes uutes Euroopa Liidu riikides.

Väiksuse tõttu eriti tundlik

Eestis on rahvastiku olukord väga keerukas, hoolimata sellest, et sündimuse poolest oleme praegu Euroopa Liidus keskmiste seas, kuid mitte keskmisel tasemel. Kui mõõta sündimust nii, nagu see on tavaks, s.t summaarse sündimuskordaja järgi – mis näitab naise poolt keskmiselt elu jooksul sünnitavate laste arvu, kui sündimuskäitumine jääks vaadeldava aasta tasemele –, siis näeme, et see on Eesti näitajast (1,40 aastal 2004) madalam peaaegu kõikides uutes liikmesriikides ning ka Saksamaal, Itaalias ja Hispaanias.

Madala sündimuse (2/3 taastetasemest) kõrval on meie teine mure kõrge suremus – meil suureneb keskmine oodatav eluiga väga aeglaselt, olles Euroopa Liidu riikide seas üks madalmaid. Sellest hoolimata on meil eakate põlvkonnad (muu hulgas aastaid kestnud immigratsiooni tagajärjel) suhteliselt arvukad. Sellepärast järeldeb Eestis madalast sündimusest kohe elanikkonna kahanemine, mida ei esine riikides, kus elanikkonna vanuseline struktuur on kujunenud normaalse arengu tulemusena ja kus eakate põlvkonnad ei ole nii arvukad.

Meie kõige suurem mure on aga see, et Eesti 1,3–miljoniline elanikkond (sealhulgas eestlaskond, keda on vaid 0,93 miljonit) on oma väiksuse tõttu vähenemise suhtes eriti tundlik. Keegi ei oska öelda, kui lähedal on oletatav kriitiline piir, millest väiksema rahvaarvu korral muutub iseseisev ja omakeelne (rahvus)riik liialt kalliks luksuseks.

Kuigi on arvatud, et tänapäeva noortele on kõige tähtsam raha, on seni Eestis tehtud küsitlused näidanud, et lapsi hinnatakse endiselt kõrgelt ja soovitakse neid kindlasti ka saada. Isegi oma peresse soovitav laste arv pole varasemate põlvkondadega võrreldes oluliselt muutunud – ikka keskmiselt kaks last või pisut rohkem, sealjuures mehed sooviksid nagu varemgi veidi rohkem lapsi kui naised.

Uuritud on ka seda, mis takistab inimesi oma lastesoove realiseerimast. Enamasti ei arvatagi, et soov jääb realiseerimata, pigem usutakse, et laste saamine lükatakse lihtsalt nii kauaks edasi, kuni olukord soodsamaks muutub. Õnnetuseks näitab statistika nii meil kui mujalgi, et mida rohkem laste saamist edasi lükatakse, seda väikemaks muutub tõenäosus, et kunagi üldse soovitud laste arvuni jõutakse.

Pereloomelised valikud

Pereloomekäitumine tugineb valikutel. Abiellumisealistel meestel ja naistel tuleb langetada üksjagu otsuseid. Kas abielluda või mitte? Kas hakata koos elama või mitte? Kas hoiduda rasestumisest või mitte? Kas tuua eostatud laps ilmale või mitte?

Ühiskonnas toimuvate muutuste tagajärjel muutuvad valikuvõimalused ja neid mõjutavad stiimulid või tõkestavad barjäärid, kuid ka neist tulenevad järeldused. See põhjustabki peremudelite ümberkujunemist, samuti tänapäeva ühiskonda iseloomustavat peremudelite mitmekesisust. Selleks et inimeste käitumist mõista ja veelgi enam – mõjutada, on tarvis aru saada tänapäeva valikutest ja neid mõjutavatest asjaoludest.

Meist paljude, eriti vanema põlvkonna esindajate ideaalne peremudel pärineb minevikust, sellest ajast, kui Lev Tolstoi sõnade järgi olid kõik õnnelikud pered õnnelikud ühtemoodi. Paljude sajandite vältel oli naisel ainult kaks valikut – kas olla välja valitud, võtta vastu abielunaise rõõmud ja kohustused ning kasvatada lapsi või jääda üksikuks, ühiskonnas madalamalt hinnatud vanapiigaks. Esimene eelistus tähendas esiteks abiellumist ja seejärel laste sünnitamist, teine kõigest eelöeldust loobumist. Rasestumisest või sünnitamisest hoidumiseks oli valikuid vähe, ehkki statistika näitab, et laste arvu hakati Eestis teadlikult piirama juba rohkem kui sada aastat tagasi. Kuigivõrd rohkem polnud valikuid meestel, ka nende puhul oli üksikuks jäämine ebasoodus, kuigi mõnevõrra hõlpsam ja ühiskonnas vähem taunitav kui elu üksiku naisena.

Praegusega võrreldes oli olukord teistsugune ka inimpõlv tagasi. Igas elusfääris oli valikuvõimalusi suhteliselt vähe. Poliitiline karjäär ei ahvatlenud küsitluste andmeil enamikku Eesti noori. Piiratud oli aktiivne majandustegevus, ka reisimiseks ja maailma avastamiseks ei olnud kuigi palju võimalusi, piirduda tuli kuuendikuga maakerast. Paljude aastate jooksul tehtud noorteküsitlustest järeldub, et Nõukogude ajal oli noorte eneseteostuse tipuks abiellumine, oma kodu rajamine ja laste saamine. Kodu ja lapsi väärtustati erakordselt kõrgelt, samuti hinnati kõrgelt partnerlussuhet.

Pereloomekäitumises oli valikuid vähem, sest rasestumisvastaseid vahendeid polnud. Tüüpiline pereloomekäitumine algas partneriga kooselust, pärast rasestumist tehti valik – kas abielluda ja sünnitada või teha abort. Esimest valikut toetas mitu stiimulit: sageli kaasnes abiellumise ja sünnitamisotsusega võimalus saada korter, soodustused töölesuunamisel või pääs sõjaväeteenistusest. Ka ühiskondlik hoiak, mis küll järjest liberaalsemalt suhtus vabaabielusse ja vallaslastesse, oli pigem abiellumise ja “korraliku“ perekonna poolt.

Kus ei jätku mehi, kus naisi

Keerukatel protsessidel ei ole tavaliselt lihtsaid seletusi ja üheselt määratavaid põhjendusi. Nii on ka rahvastikuprotsessidega. Ometi kehtivad siingi teatavad üldised seaduspärasused. Üks neist avaldub sündimuse drastilises languses ja suremuse tõusus nn siirderiikides. Kõigis neis on sündimus kümmeaasta jooksul vähenenud umbes kolmandiku võrra, kuigi languse ajastus, kiirus ja sügavus on riigiti erinev. Üldise põhjendusena tuuakse enamasti elukorralduse muutustest tingitud šokki, kohanemiskursi, suurenenud avatust.

See küll seletab toimunut, ent ei vasta olulistele küsimustele. Kas saaks midagi olukorra parandamiseks teha? Kas ongi tarvis midagi teha või pöördub asi iseenesest paremuse poole? Kui siiski on midagi vaja teha, siis mida?

Eestis oli sündimuse langus teiste siirderiikidega võrreldes eriti järsk ja kiire, ent mitte sügavaim. Suremus oli suurim 1994. aastal, praeguseks on keskmine oodatav eluiga sellest tasemest tõusnud kuue aasta võrra. Sündimusnäitajad stabiliseerusid sajandivahetuseks ja on nüüdseks miinimumtasemega võrreldes kuuendiku võrra tõusnud.

Sellised äkilised, ent suures piirkonnas toimunud muutused ei mahu hästi klassikalise demograafia teooria alla. Tegemist on teatavas mõttes uute nähtustega. Meie mure on selgitada, missugused tegurid ja asjaolud mõjutavad Eestis sündimuse langust kõige rohkem. Selleks tuleb kontrollida kõiki eespool esitatud oletusi ja hüpoteese.

Kuigi Eestis on kuni 30-aastasi mehi pisut rohkem kui samas eas naisi ning pole pikka kroonuaega, mis paljud mehed pikaks ajaks ühiskonnast eraldab, on abieluks sobivate meeste ja naiste nappus igipõline probleem, mida süvendab Eesti elanikkonna soolis-vanuselise paiknemise ebaühtlus. Eestis on 20–39-aastaste meeste ja naiste arv peaaegu võrdne (erinevus ainult kümnendik protsenti), kuid linnades on kogunisti 5% naisi, kellele mehi ei jätku. Samal ajal on maapiirkondades ligikaudu 12% mehi, kelle jaoks ei leidu naisi. Selles paikkondlikus ebaühtluses on rohkem “süüdi” noored naised, kes on agaramad maalt linna rändama, lähemale haridus- ja kultuuriasutustele, n-ö puhtama töö peale. Linna nad enamasti jäävadki. Siiski ei saa mööda vaadata sellest, et osa abieluealisi mehi (kahjuks ka naisi, kuid vähem) langeb potentsiaalsete partnerite hulgast välja ja marginaliseerub enesehävitusliku käitumise, s.t alkoholi jt meelemürkide pruukimise tõttu.

Haridus ja tööhõive ning sündimus

Eesti naine on paljude põlvkondade jooksul olnud väga haridushimuline ning see suundumus jätkub. Varem, sealhulgas Nõukogude ajal, pidi osa noori leppima ülikooli ukse taha jäämisega, praegu on õppimisvõimalusi märksa rohkem. Paljud panustavad tasulisele õppele, tavaliselt koos töötamisega, sellega kaasnev suurem koormus võib olla üks sünnitamise edasilükkamise põhjusi. Viimaste aastakümnete jooksul pole Eestis olnud erilist vahet kõrgharidusega ja madalama haridustasemega naiste laste arvukuses. Mõned Eestis tehtud uuringud kinnitavad sedagi, et kõrgema haridustasemega naised soovivad rohkem lapsi ja on edukamad oma soovide realiseerimisel, kuigi nende lapsed näevad tihti ilmavalgust mõnevõrra hiljem.

Ka maailma mastaabis tuleb tõdeda, et sündimus võib langeda, kui naiste haridustase kiiresti tõuseb (naiste emantsipatsioon). Ent samas näitab Põhjamaade kogemus, kus naiste haridustase ja ühiskondlik aktiivsus on Euroopa kõrgemaid ning ka sündimuskordaja Euroopa keskmisest märksa kõrgem, et ühest põhjuslikku seost naiste harituse ja ühiskondliku aktiivsuse ning teiselt poolt madala sündimuse vahel tänapäeva Euroopas ei ole.

Arenenud riikides on aastakümneid arutatud, kas ja kui suures ulatuses põhjustab naiste tööhõive suurenemine sündimuse vähenemist. Tänavu aprilli keskel ilmunud The Economisti toimetuseartiklis kinnitatakse, et viimaste aastate majanduskasv on toimunud eeskätt naiste tööhõive suurenemise, mitte niivõrd infotehnoloogia arengu ning Hiina ja India majanduse kiire kasvu tõttu. Samas artiklis analüüsitakse ka naiste tööhõive ja sündimuse vahekorda ning jõutakse järeldusele, et sündimus on kõrgem riikides, kus naiste tööhõive on kõrgem.

Naiste tööhõivetabeli tipus on üle 70%-se hõivega Taani ja Rootsi, lõpus Itaalia ja Hispaania, kus hõive jääb alla 50%. Samasugune on sündimuskordajate vahekord: Rootsis ja Taanis on summaarne sündimuskordaja üle 1,75, Itaalias ja Hispaanias 1,32. See näitab, et naiste kõrgem tööhõive ei põhjusta otseselt sündimuse kahanemist. Eestis ei ole seda tarvis tõestadagi, sest kodust väljas on töötanud juba tänaste noorte naiste emad, enamasti ka vanaemad – ja seda tihti ilma valikuvõimaluseta, kohustuslikus korras.

Meeste rolli laste sündimata jäämises on üsna raske hinnata. Kõigi küsitluste puhul leiab teatav hulk naisi – kuni kümnendik vastanuist –, et laste saamist takistab sobiva partneri puudumine, ebakindlad peresuhted või halb läbisaamine partneri või abikaasaga. Mis puutub mehe osavõttesse kodutöödest, siis näitavad uuringud, et pisitasa on egalitaarne peremudel hakanud ka meeste teadvuses traditsioonilist ideaali välja tõrjuma. Oma isade põlvkonnaga võrreldes osalevad tänased noored abielumehed kodutöodes rohkem, samal ajal on kodutööde maht vähenenud kodutehnika leviku ja teenuste pakkumise kasvu tõttu.

Nagu varaküps teismeline

Ka siis, kui partner leitakse – ja enamik inimesi selle siiski leiab –, pole kindel, et tekkinud kooslusest kujuneb püsiv abielu. Erinevalt muinasjuttudest, kus üksteise leidmisega on tagatud õnn elu lõpuni.

Mõnevõrra paradoksaalselt on Eesti ühiskond oma pereloomehoiakute poolest nagu varaküps teismeline, kes mingis mõttes näitab või aimab ette arengut ja suundumusi, mida hiljem järgivad teisedki Euroopa riigid – kultuuriliselt ja geograafiliselt lähedasemad varem, kaugemad hiljem. Nii on Eesti Euroopa maade hulgas juhtgrupis vabaabielude suhtarvu, juba nimetatud abieluväliste sündide ja abielulahutuste suhtarvu poolest. Viimane näitaja hakkab küll aktuaalsust kaotama, sest kui ei abielluta, pole ka lahkuminekut tarvis seadustada.

Miks üldse abielud purunevad? Miks kooselupartnerid lähevad pärast mõneaastast kooselu lahku? Miks mõnikord ei asutagi elukaaslasega ühe katuse alla?

Alati on olnud inimesi, kes kooseluks ei sobi, kes ei oska või ei suuda oma partnerit arvestada. Traditsiooniline peremudel köitis ka need inimesed oma partneriga ühte, elu hoidsid koos nii majanduslikud sidemed kui ka ühiskondlik arvamus, samuti religioonist tulenevad kohustused. Sageli saavutati perekonnas (näiline) harmoonia ühe partneri, sagedamini naise enesesalgamise hinnaga. Tänapäevased haritud ja edukad noored, eriti naised, ei soovi kooselu nimel niisugust ohvrit tuua. Abielus olemine kui tõsiasi iseenesest ei ole nende jaoks eriline väärtus, väärtuseks muudab selle partneritevaheline emotsionaalne side. Mõne aasta eest tehtud üliõpilasküsitlus, mis oli järg kolmele varasemale kümneaastase perioodiga

toimunud küsitlusele, näitas, et kuigi suurem osa tudengeist soovis ja kavatses tulevikus abielluda, esitasid nad oma potentsiaalsele partnerile ja ka endale märksa kõrgemaid nõudeid, kui tudengid varem olid esitanud.

Peale suhete emotsionaalsuse oodatakse, et partner jagab väärtushinnanguid ja huvisid, on kaaslaseks vaba aja veetmisel ning toeks raskustes. Mida kõrgemad on vastastikused nõudmised, seda raskem on neid täita. Lisanduvad täiendavad mured: ameti- või õpingutega seotud lahusolek, stress jms. Seetõttu suurenebki ühiskonnas järjest inimeste hulk, kes ei suuda pikka aega harmoonilises abielus elada.

Seadustamata kooselu riskid

Nõrgenenud on partnereid koos hoidvad välised jõud, sest mõlemad on enamasti majanduslikult iseseisvad. Alanenud on lahkuminekut takistavad barjäärid, sest ühiskondlik arvamus suhtub kooselude lagunemisse üpris tolerantset. Kas nõrgenenud peresidemed põhjustavad sündide arvu kahanemist? Sellele küsimusele on kaks vastust – ei ja jah.

Ühelt poolt tuleb tõdeda, et vabaabieliu ei ole viimaste kümnendite leiutis, seadusliku abieliu väliseid lapsi, keda isad tunnustasid ja sageli emaga koos kasvasid, on Eestis olnud juba kuuekümnendate aastate lõpust alates piisavalt palju, et nende kohta hakata ametlikku arvestust pidama. Nõukogude aja lõpuks tõusis väljaspool registreeritud abieliu sündinud laste arv ligi kolmandikuni kõigist sündidest, praegu läheneb see näitaja 60% piirile, olles enam-vähem võrdne Rootsi ja jäädes maha üksnes Islandist. Viimased kuuluvad aga praegu Euroopa kõrgeima sündimusega riikide hulka. Seega ei saa öelda, et abiellumisest loobumine või selle edasilükkamine seostuks kindlasti madala sündimusega.

Sama kinnitab Euroopas üldiselt valitsev suundumus: viimase kümne aastaga on nn vanas Euroopas seadusliku abieliu väliste sünnituste osakaal suurenenud 10% võrra, ulatudes 31%-ni, ometi on summaarne sündimuskordaja kasvanud viie sajandiku võrra. Teistpidi näitas Eestis mõne aasta eest tehtud raseduse katkestajate uuring, et teatavat täiendavat riski lapse sünnitamise otsuse langetamisele seadustamata kooselu siiski põhjustab.

Laste arvu piiramise põhjus võib olla ka ebakindlad peresuhted – lahutuse või lahkumineku risk. Hirm tuleviku ees on mingil määral seotud siirdeajastu omapäraga: inimeste senine eluviis ja stiil on muutunud, pole selge, mis ees ootab. Probleeme võib tulla mitte ainult partneri, vaid ka töökoha, sealhulgas sobiva hariduse ja eluruumiga. Turvatunde puudumine võib olla nii isiklik – seotud konkreetse paiga või elukogemusega – kui ka üleilmne (niikuinii tuleb maailma lõpp, tuumasõda, tsivilisatsioon lakkab kütusekriisi või jäätmete kuhjumise tõttu), isegi irratsionaalne.

Küsitluste andmeil on neidki noorikuid, kes loodavad veel ühe lapse sünniga oma peresuhteid parandada. Sünnimust võib stimuleerida abielupartneri vahetamine, sest lapsi soovetakse saada ka uue partneriga.

Kas vaesus mõjutab sündimust?

Vaesuse ja sündimuse vahekord on keerukas. Üleilmselt on need näitajad ligikaudu pöördvõrdelises sõltuvuses: mida vaesem on riik kui tervik, seda kõrgem on sündimus. Sarnane ilming iseloomustab ka rahvaste arengut ajaloos: sündimus, aga ka suremus, oli kõrge siis, kui ühiskond oli veel väga vaene.

Olukord on mõnevõrra teistmoodi, kui vaatame üht riiki või sarnaste riikide rühma ühel kindlal ajaperioodil. Siis võib korruga täheldada mitut seaduspära. Üht kirjeldab tõepoolest olukord, et mida suurem pere, seda vaesem materiaalses mõttes. Kuid siinjuures pole selge, mis on põhjus ja mis tagajärg: kas lapsi on palju seetõttu, et ootused elujärjele on madalad, s.t vaesuse tõttu, või on pere vaesem hoopiski sellepärast, et lapsi ning vajadusi on palju ja töökäsi vähe. Teine, vastupidine suundumus: (järgmise) lapse sünnitamise otsus langetatakse alles siis, kui on olemas piisav materiaalne ressurss, sealhulgas eluruum. Viimast suundumust on täheldatud tänapäeval mitmes arenenud riigis ja mõõdetud ka Eestis.

Keskmine Eesti pere elab praegu jõukamalt kui kunagi varem, tal on varasemast lähedamad ja paremas seisus eluruumid, peres on keskmiselt märksa rohkem autosid, telefonidest, arvutitest ja Interneti-ühendusest rääkimata. Keskmiselt rohkem käiakse reisimas ja rohkem kulutatakse ka vaba aja veetmiseks. Aina väiksem osa sissetulekust kulub toidule, kuigi toidulaud on rikkalikum ja valikuid rohkem kui kunagi varem. Järjest rohkem peresid loobub tülkast abimajandusest. See aga ei tähenda, et inimesed end jõukaks peaksid.

Soovid käivad alati saavutustest eespool, eestlaste eluasemestandardid on kõrged. Juba Nõukogude ajal soovis eestlane elada omaette, pigem majakeses kui mugavustega korteris, erinedes selle poolest radikaalselt teiste rahvuste esindajaist. Tänapäeval soovib noor pere enne (järjekordse) lapse saamist oma elujärje kindlustada, hankida perele sobiv eluase. Et last ei tooda enam kuigi meelsasti oma vanematekodusse, on kolme põlvkonna pered muutunud üsna haruldaseks, kuigi lähestikku ollakse nõus elama. Ilmselt on selle üks põhjus muutunud perekonnamudelid ja tõekspidamised, kuid ka soov vabaneda varasemast kitsikusest ja sunnitud tihedast kooselamisest.

Perede erisused on praegusajal suuremad kui varem, seetõttu leidub Eestis ka selliseid peresid, kus vaesus tõepoolest uksest ja aknast sisse vaatab. Need on enamasti töötute vanemate või üksikema pered. Niisugused pered elavad sageli maal või väikestes asulates ja tihti on neis lapsi keskmisest rohkemgi. Kuigi paljudes peredes jätkuks soovi ja armastust veel ühele või mitmelegi lapsele, napib leiba, s.t vaesus on tõepoolest lapse sünnitamisest loobumise põhjus.

Kuidas suhtuda lahkujatesse?

Paljudel meist on tuttavaid või sugulasi, kelle andekad ja edukad lapsed – mitte ainult pojad nagu vanasti, sagedamini tütreid – on läinud õnne otsima laia maailma, elavad välismaal, on seal õnnelikult pere loonud ja käivad aeg-ajalt Eestis puhkusel või külas. Märksa vähem kohtame siin (ja kas me nii väga tahamegi kohata?) selliseid noori, kes on oma abikaasa või

elukaaslase Eestisse toonud ja kasvatavad siin oma lapsi. Kui palju mõjutab välisränne Eesti sündimust praegu, seda me kahjuks täpselt ei tea, kuigi päris kindlasti on see ränne lähitulevikus olulisi Eesti rahvastikku kujundavaid tegureid. Selles pole midagi uut – Eestis on olnud nii aktiivseid sisse- kui ka väljarändeperioode varemgi.

Kõik inimeste valikud on aktsepteeritavad, kui need mahuvad seaduste ja eetikatavade raamidesse. Nii tuleb heaks kiita inimeste valik, kes otsustavad enne omandada hariduse, positsiooni ja eluaseme ning seejärel muretseda lapsed. Samuti ei saa etteheiteid teha noortele, kes alustavad lastest lootuses, et “andis jumal lapsed, annab ka leiva”. Seetõttu on igati seaduslik ka selle neiu valik, kes lahkub kodumaalt õnne otsima ja ei tule tagasi – nii nagu paljud enne ja küllap ka pärast teda. Samuti on seaduslik selle noore valik, kes toob Eestisse oma kaasa/elukaaslase.

Võib mõista inimesi, kellele abiellumine on väga tähtis, ning ka neid, kes kiriklikul või ametlikul protseduuril ei näe mõtet. Samuti on arusaadav nende noorte käitumine, kes oma pulmadest tahavad teha peo, mis jääks neile endile ja ka pulmalistele eluks ajaks meelde, kuid mõista saab ka neid, kes soovivad sõlmida abielu omaette või mingis ekstreemses paigas. Neil, kelle kooselu – seadustatud või seadustamata – ei sobi, on õigus see lõpetada, kuid neil on õigus ka koos edasi elada. Tänapäeval ei keela keegi kahe mehe või kahe naise kooselu, kuigi samasooliste abielu ei ole Eestis ametlikult tunnustatud.

Praegune arenenud ühiskond on mitmepalgeline ja –tahuline. Nagu ameteid ja elukutseid on märksa rohkem kui minevikus, on märksa rohkem ka käitumismalle ja kooseluvorme. Ometi ei ole ühiskonna, kitsamalt Eesti ühiskonna seisukohast kõik seadusega lubatavad valikud samaväärsed. On valikuid, mis on Eesti ühiskonnale soodsad, ja valikuid, mis on vähem soodsad. Mõnikord on nende vahel vahe tegemine keeruline, kuid rahvastikku puudutavates küsimustes on asi selge: Eestile on soodne, kui sünnib rohkem lapsi, kui kõigil neil on kodu ja vanemad, kui kõik lapsed saavad hea hariduse, kui noored ei lahku Eestist jäädavalt ja eesti mehed ei sure parimas töömeheas. Soodne on ka see, kui kõigis Eesti piirkondades elab nii vanu kui ka noori, mehi, naisi ja lapsi ning Eestis ei ole piirkondi, kust meelsamini ära minnakse kui paigale jäädakse.

Tähtis pole üksnes sündimus

Perepoliitika on riiklik (ka regionaalne) poliitika, mis toetab inimeste neid perepoliitilisi otsuseid, mis on riigi ja rahva (rahvuse) tuleviku jaoks soodsad. Üks perepoliitika suundumusi paljudes Euroopa riikides on sündimuse toetamine, kuid kindlasti ei piirdu perepoliitika üksnes sellega. Sündimuse toetamisest tähtsamaks peetakse olemasolevate laste toetamist, et kõik sündinud lapsed saaksid võimetekohase hariduse, kasvaksid üles füüsiliselt ja vaimselt tervetena, kujuneksid ühiskonna täisväärtuslikeks kodanikeks. Siinjuures on tähtis perepoliitika stabiilsus ja järjepidevus.

Perepoliitika peaks olema ühtne ja riiklik selle sõna parimas tähenduses, parteideülene. Parteilised vaidlused ja kemplemised perepoliitiliste meetmete ümber on kohatud. Pole midagi halvemat kui perepoliitiliste meetmete “tagasivõtmine”, see vähendab kogu poliitika usaldusväärsust. Perepoliitikas kehtib reegel: seda saab täiendada ainult meetmeid lisades.

Perepoliitika võiks olla prioriteetne selles mõttes, et kõiki poliitilisi otsuseid (seaduseelnõusid) hinnatakse ka perepoliitilisest seisukohast ning laste, perede ja rahvastiku arengu seisukohast negatiivse toimega otsuseid ei tehta.

Kindlasti on väga oluline laste toetuseks peredele makstav raha – peretoetused, sünnitoetused, lapsehooldustoetused, suure pere toetused, vanemahüvitised jms. Toetused aitavad toime tulla peredel, kellel muidu oleks raskusi ots otsaga kokkusaamisel. Statistika näitab, et kahe riskirühma, lasterikaste ja üksikvanema perede hulgas oleks vaesusrisk märgatavalt suurem, kui need pered ei saaks sotsiaaltoetusi. Sama kehtib ka perede puhul, kus vanem või vanemad on töötud. Kõige raskemas olukorras on loomulikult pered, kus riskid kombineeruvad, nende puhul pole tavatoetused piisavad ja nemad vajavad individuaalset lähenemist.

Omaette küsimus on paljuvaieldud vanemahüvitis töötavatele naistele. Selle puhul on küsitud: miks saavad mõned vanemad oma laste kasvatamiseks rohkem toetust kui teised? Siin pole tegemist tavalises mõttes toetusega mittetöötavate naiste puhul. Tegemist on lapse tõttu saamata jäänud tasu kompenseerimisega, nagu oli nn dekreetpuhkuse tasu Nõukogude ajal. Siinjuures tuleb märkida, et kompensatsioon ei ole täielik: pensioni ei arvestata selle aja eest täies määras (kuigi võiks) ning tööalast kompetentsikaotust, mis edasise karjääri seisukohast võib olla oluline, pole niikuinii võimalik kompenseerida.

Suurim viga oleks arvata, et peredele antav raha lahendab kõik probleemid. Peredele makstavad toetused on ainult üks perepoliitika tahk, poliitika peab olema arenev tervik. Otsetoetustele lisanduvad lastele suunatud teenused – tasuta lasteaia- ja koolitoit, huviõppe ja tervise arendusteenused, õppevahendid, transporditeenused, laste- ja noortelaagrid, kus saab sisukalt vaba aega veeta ja töökogemusi omandada.

Igal pool teretunud

Et perepoliitika moodustab ühe osa riigi poliitikast, peab see kindlasti olema seotud hariduspoliitikaga (et iga lapse võimeid välja arendada), tervishoiupoliitikaga (ükski laps ei tohiks jääda vajaliku arstiabi ega majanduslikel ega muudel põhjustel), regionaalpoliitikaga (kõigis Eesti piirkondades elavatel lastel peaksid olema võrdsed arenguvõimalused). Perepoliitika peab ühte jalga käima tervise edenduse poliitikaga, et vähendada laste hulgas alkoholi ja narkootiliste ainete, ka tubaka pruukimist.

Perepoliitika jaoks on tähtis tõhusalt toimiv tööhõivepoliitika, sest töötu peres kasvavatel lastel on nii materiaalses kui ka sotsiaalses mõttes ebasoodus kasvukeskkond. Teisalt on väga olulised kõik meetmed, mis toetavad töö- ja pereelu edendamist. Ilmselt tagab sobiv tööhõive ja lastehoiu korraldus tänapäeval edukamalt sündimuse kasvu kui naiste kodusviibimine. Samuti on lastele oluline peresõbralik eluasemepoliitika ning lapsele ohutu keskkond kodus ja väljaspool, nii linnas kui ka maal.

Väga tähtis on laste soetamise ja kasvatamise juures ühiskonna turvalisus ja üldine lapsesõbralikkus, mis sageli väljendub piskasjades. Lapsele ei tohi olla ohtusid ei ringiuitavate asotsiaalide, pähekukkvate jääpurikate ega arutult kihutavate autojuhtide

poolt. Laps peaks olema igal pool teretunud, lapsele tuleb leida koht ühistranspordis, söögiasutuses, ostukeskuses, isegi ametiasutuses. Tänavad peaksid sobima lapsevankriga liiklemiseks, parkides peaks olema kohti pigem lastele mängimiseks kui väsinud pudeli-kummutajatele. Laste hoidmist ei saa tänapäeval jätta vanaemade kaela, ei saanud juba põlvkond tagasi, ka selleks tuleb leida valikuid ja võimalusi.

Võib oletada, et lapsi hakkab pisut rohkem sündima siis, kui noored tunnevad, et Eesti on turvaline koht, kus on hea lapsi kasvatada, et siin on puhtale ja kaunile loodusele ning sõbralikule kliimale lisaks turvaline ja lapsesõbralik ühiskond, kus kõikjal lapsi ja vanemlust, nii emadust kui ka isadust kõrgelt väärtustatakse. Üle kümne aasta tagasi suurenes Rootsisis sündimus. Siis kõnelesid noored naised, et emadus on popp ja *in*. Ja neljakümne ületanud lapseootel naised rääkisid: "Mõttele, kui tore on tunda ennast jälle nii nagu kakskümmend aastat tagasi! Ja kui vahva on osta titeasjakesi – need on nüüd nii kenad."

Muude piasjade hulgas on tähtis ka see, et Eesti riik väärtustaks oma inimesi nii palju, et nende üle korralikult arvet peaks. Adekvaatselt peaksid toimima rahvastiku- ja muud registrid. Inimestel peaksid olema riigi suhtes ootuste kõrval kohustused, muu hulgas oma elukoha teadaandmise kohustus. Ainult siis on võimalik kontrollida, kas ikka kõik kooliealised lapsed käivad koolis ja kui palju on neid Eesti kodanikke, kes on siit pikemaks ajaks, võib-olla jäädavalt lahkunud.

Prognoosid järjest paremad

Ajalehti lugedes tekib mõnikord küsimus: kust tuleb autorite masohhism, soov näidata kõike Eestiga seotut ja Eestis toimuvat võimalikult mustades värvides? Sama võib väita ka rahvastikuprognoside kohta. Prognooside tagamaid ja arvutamise metoodikat teades tuleks öelda, et eri ajal tehtud rahvastikuprognoside näidud, mida äsja ajakirjanduses valgustati, sisendavad optimismi, mitte masendust. Teatavasti hinnatakse suremus- ja sündimused näitajaid, kasutades selleks viimaste aastate andmeid, ning nende põhjal arvutatakse rahvastikuprognose perioodiliselt ümber. Prognooside erinevused ei tulene mitte andmete ebatäpsusest, vaid näitajate muutumisest aja jooksul. Ja see, et Eesti rahvastikuprognosid on muutunud järjest positiivsemaks – viimane Eurostati ennustus lubas, et 2050. aastal on Eesti rahvaarv 1,1 miljonit –, on hea sõnum.

Perepoliitika mõjususe kohta on avaldatud vastakaid arvamusi. Lühidalt võib vastata nii: perepoliitika positiivne mõju rahvastikuprotsessidele on kaunis nõrk, kuid perepoliitika puudumise negatiivne mõju on vaieldamatu.

Eestis on viimasel ajal üsna palju vaieldud ühe kulukaima meetme, vanemahüvitise ümber. Kuulsin üht noort poliitikahindajat kord ütlevat: "... ja kui selgub, et sündimus ei tõuse, siis on kogu see raha tuulde visatud!" Ei ole. Kindlasti on see raha igal juhul läinud õigesse kohta, see on läinud lastega perede elujärje parandamiseks, s.t kogu rahva investeringut tulevikku. Mõttetud ja isegi peredele solvavad on püüded selgitada, kui palju lapsi sündis juurde vanemahüvitise toel. Kindlasti on vähe neid peresid, kes nimelt hüvitise saamiseks langetasid sünnitamisotsuse. Ja kui nad seda ka oleksid teinud, ei tahaks nad seda tunnustada. Oluline on tõsiasi, et sündimuskordaja pisut tõusis, see näitab, et sündide arvu

väike suurenemine ei tulenenud üksnes sünnitusealiste vanusejaotuse muutustest, vaid sünnitamisotsuste tõenäosus suurenes realselt.

Keegi ei tea, kas tõhus perepoliitika aitab Eesti sündimust tõsta taastetasemeni. Küll aga on tähtis ühiskonna turvalisuse suurenemine, hoiakute ja väärtushinnangute küpsemine, mille üks väljendus oleks lapsesõbralikkus, selgem orientatsioon perele ja lastele kahtlase väärtusega elumõnude asemel. Nüüdisühiskonna isikukesksusest hoolimata kasvab solidaarsustunne. Me ei heida enam ühiskonnast välja arenguhäiretega lapsi, vaid püüame neilegi kohta leida, Eestis hoogustub vahepeal unustatud heategevus. Seda, et optimism ja hoolivus, usk tulevikku ja tugev identiteeditunne, mis suudab eesti rahva hulka sulandada muulasigi, on jõud, mis suunab ka pereleomeotsuseid, näitas Eesti laulva revolutsiooni aegne beebibuum.

Praegu on Eestile tähtsaim omandada nägu ja hoiak, et nn kadunud pojad ja tütreid siia meelsasti tagasi tuleksid. Meenutades alguses nimetatud muret rahva saatuse kui haige lapse pärast, soovitaksin prohvetitel pigem uskuda lapse paranemisse ja sisendada seda haigele eneselegi, selle asemel et rehkendada, millal saabub surm.

Kõik aktiivse perepoliitika meetmed, mille eesmärk on muuta elu meeldivamaks, turvalisemaks ja sisukamaks, toimivad meie endi heaks. Nende meetmete tõhususe mõõt pole mitte (üksnes) sündide arvu kasv, vaid kõigi Eesti elanike elukvaliteedi tõus.